

KUKORELLI ISTVÁN^[1]

Bibó és a népi irodalom

Kik is voltak a népi írók? Rendkívül tarka a kép a róluk szóló irodalomban, eltérő indíttatású, világnézetű és felfogású szerzőket fogott össze ez a mozgalom. Gombos Gyula találóan állapította meg: „az egész népi mozgalmat nem irányította semmilyen intézmény, agytröszt vagy vezér. Az állapotokból és a gondolkozásból támadt magától.”^[2]

Legkedveltebb műfajuk az irodalmi szociográfia volt, a legfőbb céljuk pedig az, hogy azzal társadalmilag föltérképezzék az egész ország állapotát. Egyik fő lapjuk a Sárközi György által szerkesztett Válasz volt.

Salamon Konrád szerint az 1939–1943 közötti években a népi írók jelentős fórumának számított még a Szabad Szó, a Kelet Népe (amely később egyesült a Válasszal), a Magyar Út és a Magyar Élet. Még két lapalapítási kísérletről számol be, nevezetesen a Nemzetőr és a Tiszántúl című lapokról. E lapokban publikálók lényegében átfogják a népi írók teljes körét.^[3]

Pomogáts Béla irodalomtörténész a népi mozgalom költőit és prózaíróit két-két csoportra osztja, majd munkásságukat, főbb műveiket részletesen bemutatja.^[4]

- A néphagyomány örökösei. A népi mozgalom költői I. (Erdélyi József, Sinka István, Bakó József, Mátyás Ferenc);
- Népiség és nyugatosság. A népi mozgalom költői II. (Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Györy Dezső, Dudás Kálmán, Tóth Endre);
- Népiség és realizmus. A népi mozgalom prózaírói I. (Németh László, Kodolányi János, Tamási Áron, Féja Géza, Tatay Sándor, Bibó Lajos, Sásdi Sándor, Fekete István, Illés Sándor, Jócsik Lajos);
- Népiség és szocializmus. A népi mozgalom prózaírói II. (Veres Péter, Szabó Pál, Barsi Dénes, Morvay Gyula, Kamjén István, Csoór István, Kárász József, Darvas József, Erdei Ferenc).

A névsor majdnem teljesnek mondható, ám – valószínű az 1982-es „cenzúra” miatt – jogosan hiányolható belőle pl. Sárközi György, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Áprily Lajos, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Móricz Zsigmond, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Zilahy Lajos, akik rendszeres szerzői voltak az idézett lapoknak.

[1] Részlet Kukorelli István és Szoboszlai-Kiss Katalin: „Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó emlékezete” című 2024-ben, a Méry Ratio Kiadónál megjelenő könyvéből.

[2] Gombos, 1990, 99.

[3] Salamon, 1989, 37-100.

[4] Pomogáts, 1982, 7-8.; 324-362.

A napi-hetilapok és folyóiratok mellett fontos volt a népi írók kiadói (és terjesztői) hálózatának a megteremtése, amely gazdaságilag sokkal nehezebb ügy volt, mint folyóiratot alapítani.

Gombos Gyula és Salamon Konrád egyaránt két kiadót emel ki, Püski Sándor Magyar Élet Könyvkiadóját (1934-től), továbbá a lapterjesztőből kiadóvá váló Turul kft-t.

„1939 és 1944 között, több, mint hetven könyv jelent meg a Magyar Életnél, számos ezek közül több kiadást is megért. A legtöbbit Veres Péter: az Alföld parasztsága, mely öt kiadásig jutott el...”

Ha számolunk, a fentiek alapján a népi kiadók kb. 250 könyvet adtak ki 1944-ig. Első pillantásra ez nem olyan sok. De ha folytatjuk a számolást, már fölkapathatjuk fejünket, hiszen ez óvatos becsléssel is legalább félmillió példányt jelent. S e szám még lényegesen növekszik is, ha hozzávesszük Németh László, Kodolányi János, Tamási Áron regényeit és színműveit s Illyés Gyula különböző műfajokban írt munkáit, melyek mind más – nem népi – kiadóknál jelentek meg. És a népi írók könyveit nem díszkötéses sorozatként szóta rá az ügynök a vevőre, hogy status szimbólumnak betegye az üveges könyvszekrénybe, olvasatlanul. Az ő könyveiket azért vették meg, hogy elolvassák, s nyomban...

A népi irodalom azonban nemcsak nyomtatott betűben terjedt, hatott élőszóval is. A 30-as évek utolsó harmadától majdnem külön mozgalom gyanánt szaporodtak az irodalmi estek szerte az országban. Ezekben maguk a népi írók olvastak föl, tartottak előadást vagy mások adtak elő műveikből. A népi folyóiratok és könyvkiadók, helyi kulturális szervezetek rendezték ezeket az esteket, de legtöbbit a Turul Szövetség népi szárnya.^[5]

A folyóiratoktól és a kiadóktól térjünk vissza a művekhez, a népi irodalom máig ható – és sokszor hozzáférhetlenné tett – nagy alkotásaiig.

Sárközi György, aki az Athenaeum irodalmi igazgatója volt, tervszerűbbé szeretne volna tenni a mozgalmi munkát, az országot tíz részre osztotta és mindegyikről szociográfia készült volna Magyarország Felfedezése címmel. Két kötet után^[6] a kezdeményezést leállították, a hivatalos Magyarország megijedt a „másik Magyarországtól”, mint annyszor a történelemben. A legfontosabbnak ítélt könyvek szerzőit perbe fogták, elítélték, igaz, a végrehajtást felfüggesztették. Egyedül Kovács Imre, a Néma forradalom szerzője ült le később egy hónapot. Bereményi Géza Tanítványok c. filmje a művészet erejével mutatja be azt a világot, többek között Kovács Imre letartóztatását is.

Az első irodalmi szociográfiát Szabó Zoltán írta, címe: A tardi helyzet.^[7]

„Ezzel elkezdődött az ország szociográfiai föltérképezése. Néhány év leforgása alatt minden nagyobb tájnak, ha nem is teljes egészében, de valamelyik jellegzetes – társadalmilag és gazdaságilag kirívó – arcát rajzolta meg egy-egy jól

[5] Gombos, 1990, 116-124.

[6] A két kötet: Féja Géza: Viharsarok és Erdei Ferenc: Futóhomok c. könyve.

[7] Szabó Zoltán (1912-1984) portréjáról ld. Borbándi, 1936, 412-414. Az első kötet 1936-ban jelent meg a Cserépfalvi Kiadónál. A harmadik kiadást a Cifra nyomorúsággal együtt közli az Akadémia Kiadó, 1986.

megírt szociográfia. Egy egész sor író és tudós vett ebben részt: Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza, Kodolányi János, Kiss Géza, s az éppen induló fiatalabbak közül Szabó Zoltán, Kovács Imre, Darvas József, Erdei Ferenc, néhány esetben nem is egy, hanem több könyvvel.”^[8]

Gombos Gyula értékítélete szerint „irodalmilag a legértékesebb munka Illyés Gyula Puszták népe volt és utána Szabó Zoltán könyve, a Cifra nyomorúság. Ezekben a megjelöltő erő volt a leghatékonyabb. A legnagyobb port viszont Féja Géza Viharsarokja és Kovács Imre Néma forradalomja verte föl. Ezekben inkább a fölháborodás retorikája uralkodott.”^[9]

Jó lenne közölni az említett alkotások teljes katalógusát, de a közel 250 tétel meghaladná e tanulmány kereteit. Az idézett írók és az irodalmi lexikonok egyébként már elvégezték ezt a feladatot. Különösképpen Borbándi Gyula nevére hívnánk fel a figyelmet, aki több munkájában is foglalkozott a népi írókkal, a népi irodalommal.^[10] És itt jutunk vissza Bibó Istvánhoz, aki Borbándi 1976-ban német nyelven kiadott könyvéhez közel száz oldalas észrevételt tett.^[11] 1978-as keltezésű „levelében” általánosan és egyes személyekre nézve is értékelte a magyar népi irodalmat.^[12]

Levelének elején elnézést kér Borbánditól, hogy több, mint egy éves késéssel tesz eleget ígéretének. Az 1978 júniusára keltezett levél valószínű, hogy hosszú ideig készült, ez vélelmezhető az eredeti gépiratos és Bibó jól ismert kézírásával sűrűn javított példányából is.^[13] A kézirat egészén érződik, hogy Bibónak sok mondanivalója van vagy lenne még a népi irodalomról. Levelét így zárja: „... ez a szöveg ma publikálásra sem itt, sem ott nem alkalmas, és nincs arra szánva. Ha jönak látod, mint irattári anyagot megőrizheted. Ne vedd rossz néven, ha helyenként erőlesen képviseltem saját álláspontomat abban a meggyőződésben, hogy egyben a népi mozgalom álláspontját is képviselem.”^[14]

Bibó magáénak érezte a magyar népi mozgalmat, s azt összevetve más népek hasonló mozgalmaival „e századbeliek közül messze a legérdekesebbnek és leggazdagabbnak tartotta”.^[15]

Elgondolkodtató az a megállapítása, hogy „egyenletes fejlődés esetén egy igen gazdag és eredményes politikai reformkor inspirálója lehetett volna”.^[16]

[8] Gombos, 1990, 99.

[9] Gombos, 1990, 100.

[10] Borbándi, 1997.

[11] Borbándi, 1976.

[12] Bibó, 2012, 323-419.

[13] SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Bibó István különgyűjtemény. SZÍ j/TEGY 2184. Megjegyzések a népi mozgalom történetével foglalkozó bibliográfiához: [gépelt kézirat]/Bibó István. – [S.I.] : [s.n.], [19uu]. – 89 p.; 30cm. Társadalomelméleti Gyűjtemény SZ1 J/TEGY 2184. Bibó István (1911-1979) Gyűjtemény SZ1 J/TEGY 2184. Népi mozgalom. Harmadik út. (A továbbiakban: Bibó gépirat.)

[14] Huszár, 1995, 681.

[15] Bibó gépirat uo. 2.

[16] Bibó gépirat uo. 3.

A „volnában” már jelen van Bibó kritikai értékelő módszere is. Ez a megállapítása nagyon tetszetett Borbándinak, mert az első magyar nyelvű kiadás alcímében már megjelenik.^[17]

A levél – amely először 1986-ban jelent meg^[18] – műfaját nem könnyű meghatározni. Az első, 1986-os kiadásban Huszár Tiborék 141 lábjegyzettel próbálták segíteni az olvasót. Egy „sima levélhez” nem szokás ennyi „mankót” adni.^[19]

Véleményünk szerint a Gépirat egy sajátos „lektori vélemény”, amely tanulmányként, irodalmi levélként is értelmezhető, különösen annak első, általános része. De a Borbándi-könyv konkrét oldalszámaihoz fűzött észrevételekben is rengeteg általános megállapítás van, írókról, irányzatokról, történelmi tényekről. Bibó 147 – néhányszor többoldalas – észrevételt, „hozzászólást” tesz a könyvhöz. Társszerzőnek is tekinthetjük. Sokat, nagyon sokat tudott a népi írókról, közöttük élt, legtöbbjüket személyesen ismerte, olvasta műveiket. Csalóka az évszám, mert az írás már a szabadulása utáni években, nem sokkal a halála előtt (1978-ban) készült, így nagyobb történelmi rálátással ítélhette meg a szerzőket és esetleges saját korabeli tévedéseit is.

Azt, hogy már megjelenésükkor olvasta a műveket, aligha kell bizonyítani. Erdei Ferenc első írásairól a Társadalomtudomány 1940/4. számában írt cikket „Erdői Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában” címmel.^[20] Erdői Sándor írásában megerősíti ezt: „Eszmecsereik igazában a történelem vagy a szociológia egy-egy kérdésének taglalásában mélyültek el és váltak gyümölcsözővé. Ilyen értelmű tartós kapcsolatuknak egyik szép dokumentuma 1942-ből Bibó István írása Erdői Ferenc munkásságáról az addig megjelent négy könyv alapján; ez a Társadalomtudomány című folyóiratban közölt tanulmány mindmáig a legalaposabb és legtalálhatóbb jellemzését adja Erdői akkori parasztábrázolásának és társadalom-szemléletének.”^[21]

Bibó konkrét megjegyzéseiből is kiderül, hogy végig képen volt, az első szociográfia megjelenésétől kezdve együtt élt az eseményekkel és részt is vett a vitákban.

„...a népi mozgalom szociográfiai műveivel szemben, legfőképpen Féja Géza Viharsarokjával és Kovács Imre Néma forradalmával szemben, de a többiekkel szemben is állandóan szőnyegen volt az a vád, hogy ezek újságírói demagóg művek, lényegében nem tudományos szociográfiák. Ezt hangoztatta pl. Rézler Gyula is, akivel én egy 1940 körül írt cikkben vitába is szálltam.”^[22]

A Gépirat olvasatunkban két nagyon lényeges kérdést válaszol meg, és ez újdonság a népi irodalommal foglalkozó szerzők között:

- felrajzolja egy képzeletbeli jobb és bal skálán a népi írók hovatartozását, izmusokhoz való viszonyát. A tanulmányban szinte mindenki szerepel,

[17] Borbándi, 1983/1989.

[18] Bibó, 1986, 295-373.

[19] Lásd Bibó, 567-598.

[20] Lásd Bibó gépirat, 179.

[21] Erdői, 1983, 806-813.

[22] Bibó gépirat, 35.

akit a megelőző sorokban említettünk. Bibó kiváló portréfestő, ilyen tabló irodalomtörténészek tollából sem született;

- a másik kérdéskomplexum a népi mozgalomnak a zsidókérdéshez való viszonya.

„Arra több ízben utalás van a könyvben, hogy a népi mozgalmat bizonyos oldalról antiszemitizmussal vádolták, de a könyv erre röviden csak azt feleli, hogy a népi mozgalom ezt a vádat nem érdemelte meg, mert az egész hitleri, antiszemita ideológiától mindig távol tartotta magát. Ez így lényegileg igaz, de a dolog nem ennyire egyszerű.” Bibó máig meghatározó nagy tanulmányt írt a Válaszban, 1948-ban a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után címmel.^[23]

Gépiratában megvédi a népi mozgalmat és annak résztvevőit az igaztalan vádaktól, ugyanakkor jelzi, hogy néhány esetben az ő (1978-as!) véleménye is változott. Jó példa erre barátja, Németh László 1940-ben megjelent, Kisebbségben című műve, amivel akkor teljes mértékben egyetértett. Az 1978-as meglátása szerint „hiba volt 1939-ben, vagyis a hitleri árnyék legteljesebb kiterjedésének idején minden olyan gondolatmenet, amelyik Magyarországon a német és zsidó asszimilációt analóg jellegű és analóg módon felróható jelenségeként kezelte, még akkor is, ha egy ilyen állásfoglaláshoz az adott esetben még némi bátorság is volt szükséges.”^[24]

A magyar népi mozgalomról – talán éppen Bibó hatására – az egyik legjobb könyvet megalkotó Borbándi Gyula – akinek könyve a népi írók művének teljes katalógusát is tartalmazza – az előszóiban így köszöni meg Bibó őszinte, de kritikus segítségét: „Terjedelemben, alaposágban és a mondanivaló jelentőségében messze kiemelkedett az a hozzászólás, amelyet Bibó Istvántól, a magyar népi mozgalom legjelentősebb gondolkodói egyikétől kaptam.”^[25] Egyetérthetünk vele, Bibó István a magyar népi mozgalomnak is egyik legjelentősebb gondolkodója, erjesztő kovásza volt.

Biztosan szegényebbek lettünk azáltal, hogy Bibó a népi irodalomról tervezett „kismonográfiája” nem született meg.

IRODALOM

- Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok 1935-1979*. I-III. kötet (Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor.) Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (2012): Levél Borbándi Gyulához. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó István munkái. Centenárium sorozat 12*. Argumentum, Budapest.
- Borbándi Gyula (1976): *Der ungarische Populismus*. Aurora, Mainz.
- Borbándi Gyula (1989): *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Püski Kiadó, New York, 1983, illetve Budapest, 1989.

[23] Válasz. 1948, VIII. évfolyam, 778.

[24] Bibó gépirat uo. 12.

[25] Borbándi, 1989, 10.

- Borbándi Gyula (1997): *Magyar politikai pályaképek 1938-1948*. Európa Kiadó, Budapest.
- Erdei Sándor (1983): Egy barátság történetéből. In: *Kortárs*. 1983/1. sz.
- Gombos Gyula (1990): *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest.
- Huszár Tibor (1995): *Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban*. 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, Budapest.
- Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt. Bibó emlékezete*. Méry Ratio kiadó.
- Pomogáts Béla (1982): *Az újabb magyar irodalom 1945-1981*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Salamon Konrád (1989): *A harmadik út kísérlete*. Eötvös Kiadó, Budapest.

Szerényi Gábor grafikája